

ד"ר מרדכי שומרון

כנות כשרות להרכבת עצי פרי וירקות באגרוטכנולוגיה החדשה

א. הרכבות בעצי פרי

בחקלאות המודרנית בעולם בכלל ובישראל בפרט, מקובל להרכיב את מרבית מיני עצי הפרי מסיבות אגרוטכניות שונות, ובהן התאמה לסוגי קרקעות, עמידות למחלות קרקע, נינוס העץ והקדמת הניבה. ישנם מינים המורכבים על מינם (זית, גפן, תאנה, תפוח, אבוקדו ועוד); ישנם מינים המורכבים לעיתים על מינם ולעיתים על שאינם מינם (אפרסק, שזיף, שקד, שסק ועוד), וישנם מינים המורכבים בד"כ על מין אחר. לדוגמה, עד לפני כשנה היו רוב עצי האגס בישראל מורכבים על כנת חבוש. הרכבה זו אסורה מדאורייתא.¹

ב. הרכבות בירקות

שימוש בטכניקה של הרכבה בירקות לא הייתה נפוצה בארץ ובעולם, עד לפני כשלושים שנה. עם התפתחות הטכנולוגיה בתחום ההרכבות וחיפוש אחר מנגנונים צמחיים העמידים למחלות קרקע, התרחב מאוד השימוש בטכניקת ההרכבה בירקות. מאמצים רבים מושקעים כיום בעולם, בחיפוש אחר כנות חזקות ועמידות למגוון של מחלות ופטירות, שעליהן ניתן להרכיב את מיני הירקות המבוקשים. האיסור להשתמש בחומרים לחיטוי הקרקע, חומרים שהיו מקובלים עד לפני שנים מספר, כגון מתיל ברומיד, העמיד את החקלאים בפני בעיה קשה של התמוטטות יבולים במיני דלועיים וסולניים. הפתרון שנמצא הוא הרכבה של מיני הירקות על כנות חזקות ועמידות לפתוגנים ואף מקנות

1. נאמר בתורה ויקרא יט, יט: 'בהמתך לא תרביע כלאים שדך לא תזרע כלאים'. הגמ' בקידושין לט ע"א למדה מסמיכות הנושאים את איסור הרכבת אילנות מין בשאינו מינו. וכך פוסק הרמב"ם, הל' כלאיים פ"א ה"ה: 'המרכיב אילן באילן כגון שהרכיב יחור של תפוח באתרוג או אתרוג בתפוח, הרי זה לוקה מן התורה בכל מקום בין בארץ בין בחו"ל'. איסור הרכבה מדאורייתא חל כאשר שני המינים הם עצי פרי (רמב"ם שם, שו"ע יו"ד סי' רצה סעי' א). כאשר מין אחד הוא עץ פרי והשני אילן סרק, ישנה מחלוקת אם האיסור הוא מהתורה או מדרבנן (ירושלמי כלאיים פ"א ה"ד, ה"ז; שו"ע, יו"ד סי' רצה סעי' ג; חוקות הארץ, עמ' 63 הערה 14). אסור להרכיב שני מיני אילנות גם בחו"ל (רמב"ם הל' כלאיים פ"א ה"ה). אסור להרכיב שני מיני אילנות גם בתוך בית וגם בעציץ שאינו נקוב (חזו"א, שביעית סי' כו ס"ק ד; ארץ חמדה, עמ' קלח; מעדני ארץ, כלאיים עמ' עז). אסור לומר לגוי שירכיב בעבור ישראל הרכבה אסורה, הואיל וגם הגוי מזהר על הרכבת כלאי אילן (בה"ג הל' כלאיים סי' ד; רמב"ם הל' מלכים פ"י ה"ו; רשב"א ב"ק נה ע"א ד"ה אמר; ר"ן סנהדרין נו ע"ב; משפט כהן, סי' יג).

לצמחים עוצמת צימוח גבוהה. בשונה מהרכבה בעצי פרי שבהם הצמד כנה-רוכב צריך להתקיים במשך עשרות שנים, בירקות מדובר בד"כ בתקופה של חודשים מספר, ולכל היותר כשנתיים. דוגמה לכנה נפוצה במיני דלועיים היא כנת הדלעת מטיפוס ZN 148, שעליה מרכיבים כיום אבטיח, מלפפון ומלון. כנה זו מצטיינת בגידול מהיר ונמרץ ובעמידות טובה למחלות קרקע ופתוגנים. אחוזי ההצלחה של הרכבת כנה זו עם מינים אלו גבוהים מאוד, הודות לטכנולוגיה שפותחה בנושא. כיום רוב שתילי האבטיח בישראל מורכבים על כנת הדלעת מטיפוס ZN 148. מבחינה הלכתית הרכבה זו אסורה.² גם במשפחת הסולניים (עגבנייה, חציל, פלפל) מבוצעות לאחרונה הרכבות בהיקף נרחב,³ חלקן הרכבות מותרות (עגבנייה על עגבנייה) וחלקן אסורות (חציל על עגבנייה).⁴

ג. סוגי ההרכבות המקובלות כיום

ישנן טכניקות שונות של הרכבות. העיקרון המשותף לכולן הוא חיבור של שני חלקי צמחים, ולעיתים אף יותר, במטרה לגרום לאיחוי של הרקמות והפיכתן לצמח אחד שבו המערכות הביולוגיות פועלות בהרמוניה. סוגי ההרכבות הנפוצות כיום הן:

הרכבות ראש - הרכבות סדק, הרכבות כתר, הרכבות אומגה, הרכבות בירקות. בסוג זה של הרכבה משתמשים בהחלפת זן במטעים ובריבוי של עצי פרי וירקות.

הרכבות צד - הרכבות עין, הרכבות תמך. הרכבת עין מקובלת בייצור עצי פרי, כאשר הכנה נמצאת בקרקע או בשקיות עם מצע גידול. הרכבות תמך נועדו לחזק עץ קיים כאשר הכנה מתנוונת. הרכבה זו אינה נפוצה כיום.

הרכבות סנדוויץ' - בהרכבה זו משתמשים בשלושה מינים המורכבים זה על גבי זה, כאשר ישנה בעיה להרכיב את הרוכב ישירות על הכנה. סוג זה מקובל כיום בחלק ממיני עצי הפרי ולעיתים בהחלפת זן.

2. נאמר במשנה כלאיים פ"א מ"ז: 'אין מביאין אילן באילן, ירק בירק', ומכאן שהרכבת ירק עם ירק שאינו מינו אסורה מן התורה, וכך דעת תוספות חולין ס ע"א; כסף משנה לרמב"ם כלאיים פ"א ה"ה; טור יו"ד סי' רצה; אך יש הסוברים שהאיסור הוא מדרבנן (רש"י שבת פ"ד ע"ב ד"ה ואחת; רימב"ץ ערלה פ"ג מ"ט; הגר"א בביאורו לשו"ע יו"ד סי' רצה ס"ק ב). אומנם המשנה נקטה 'אין מביאין', אולם בתוספתא כלאיים פ"א ה"א נאמר: 'אין מרכיבין', וכן הגרסה ברמב"ם בפירושו למשנה. נחלקו הראשונים במהות האיסור, אם איסור ההרכבה בירק הוא משום כלאי זרעים (כסף משנה לרמב"ם שם) או משום כלאי אילן (טור יו"ד סי' רצה). להרחבת הנושא של איסור הרכבה בירקות ראה אמונת עתיך 23 (תשנ"ח) עמ' 30-35; אמונת עתיך 92 (תשע"ב) עמ' 51-60, אמונת עתיך 95 (תשע"ב) עמ' 31-38.
3. בטעם איסור כלאיים האריכו הרמב"ן, ויקרא יט, יט; והמהר"ל, גור אריה, ויקרא שם, לבאר את מהות הקלקול הנגרם בעולם כאשר מתבצעת הרכבת כלאיים ואכמ"ל.
4. ההגדרה המדעית-בוטנית של המינים אינה חופפת להגדרה ההלכתית. ההגדרה המדעית נסמכת בעיקר על המבנה המורפולוגי של הפרח והפרי, ואילו ההגדרה ההלכתית נקבעת לפי צורת הפרי והעלים והקרבה בטעם הפרי בין המינים (חוקות הארץ עמ' 168-175).

ד. טכניקת ההרכבה

הרכבות בעצים מבוצעות במשתלה או במטע. הרכבות בירקות מבוצעות במשתלה באופן ידני או באמצעות מיכון משוכלל ורובוטי. ישנן הרכבות המתבצעות כאשר שני הצמחים אינם מחוברים כלל לקרקע, וישנם סוגי הרכבות שבהם הכנה מחוברת לקרקע, כמו במקרים של החלפת זן במטע או בייצור של עצי פרי במשתלה. ישנם סוגי הרכבות שבהם הכנה נמצאת במצע גידול, בתוך מבנה, וההרכבה מתבצעת על שולחן, כמקובל בהרכבת ירקות.

לאופן ההרכבה עשויות להיות השלכות הלכתיות על איסור ההרכבה ומידת חומרתו. הרכבה של עץ הגדל באדמה עם עץ ממין שונה חמורה יותר מהרכבה של שני מינים המנותקים מהקרקע, כאשר ההרכבה מבוצעת על גבי שולחן, בתוך מבנה ובאמצעות מכונה או גוי. לטכניקה עשויה להיות גם השלכה על דין קיום הצמח המורכב.⁵

ה. הבעיה

מציאת כנות חילופיות המותרות מבחינה הלכתית אינה משימה פשוטה, והיא כרוכה בהשקעות כספיות ובביצוע ניסויים במשך שנים רבות. רק לאחר שכנה 'כשרה' מבחינה הלכתית, והוכח שהיא מתאימה מבחינה בוטנית וכלכלית, ניתן להתחיל ביישום ההרכבות במשתלות ולאחר מכן במטעים.

השתלנים ובעלי המטעים שומרי המצוות לעיתים אינם מודעים לבעיה, וחלקם מסתמך על צירוף נסיבות מקילות של שעת הדחק. הפרי הגדל על העץ המורכב מותר באכילה,⁶ וזו הסיבה העיקרית לכך שציבור הצרכנים ואף מרבית מערכות הפיקוח על הכשרות אינם מתייחסים לבעיה, והחקלאי נאלץ להתמודד עם הבעיה לבדו.

השאלה היא אם אנו נדרשים למצוא פתרונות הכשרים לכתחילה לכל מין ומין, או אולי ניתן להמשיך בנוהג הקיים, שבו מסתמכים על צירוף של נסיבות מקילות כפי שצוין לעיל. חיפוש אחר כנות כשרות לכל מין כרוך בהשקעה כספית ניכרת ובעבודה מרובה

5. עץ מאכל שהורכב באיסור, דהיינו מין בשאינו מינו, אסור לטעת אותו. לשיטת הרב קוק במשפט כהן, סי' כ, כג האיסור הוא מדרבנן, ולדעת החזו"א, כלאיים סי' ב ס"ק ט, האיסור הוא מדאורייתא. כמו כן אסור להשקות אותו או לבצע מלאכות לצורך גידולו (שו"ע, יו"ד סי' רצה סעי' ז; משפט כהן סי' יז; חזו"א, דיני כלאיים אות לה). אומנם יש הסוברים שאין איסור בגידולו לאחר שנתאחה (שו"ת הת"ס ח"ו סי' כה, ערוך השולחן רצה סעי' ז). לכתחילה יש לעקור עץ כלאיים, ואין בכך איסור 'בל תשחית' (רמב"ם, הל' מלכים פ"ו ה"ח, שו"ת דברי חיים יו"ד ח"א סוסי' ס). לדעת הגר"י אריאל (בשו"ת אהלה של תורה ד עמ' 246-248), כאשר היה איחוי של הכנה והרכב, ובעת הנטיעה השתיל היה בגוש אדמה ולא חשוף שורש, מותר לטפל בעץ ולגדלו. להרחבת הנושא ראה אמונת עתיך גיליון 23 (תשנ"ח) עמ' 30-35; אמונת עתיך 92 (תשע"ב) עמ' 51-60; אמונת עתיך 95 (תשע"ב) עמ' 31-38; אמונת עתיך 101 (תשע"ד) עמ' 57-62.

6. פירות שגדלו על עץ שהורכב באיסור מותרים באכילה, אף לאדם שהרכיב באיסור (כלאיים פ"ח מ"א; רמב"ם, הל' כלאיים פ"א ה"ז; שו"ע, יו"ד סי' רצה סעי' ז), וכן הדין בירקות שהורכבו הרכבה אסורה (רמב"ם שם, שו"ע שם).

במשך שנים. במצב הקיים אין העדפה לפרי 'כשר לכתחילה' מצד הצרכנים, ואף לא מצד הגופים האמונים על כשרות התוצרת.

לעומת המצב השורר בתחום זה, ישנן דוגמאות רבות להשקעת מאמצים גדולים וממון רב מצד הציבור ומערכות השגחת הכשרות כדי להישמר מחששות הלכתיים בתחומים אחרים. אמנה כמה דוגמאות: יהודים רבים מהדרים ברכישת אתרוג מהודר בממון רב ואינם מסתפקים בכשרות רגילה. הציבור שומר המצוות מעדיף, ובצדק, לתדלק בתחנות דלק שומרות שבת וכן לרכוש תוצרת ממפעלים שומרי שבת, כדי שלא לסייע ביד עוברי עבירה ולא ליהנות מחילול שבת, גם כאשר הדבר אפשרי מבחינה הלכתית, כדי לחזק את מעמד קדושת השבת בציבור. דוגמה מתחום אחר, הצרכנים בישראל חוששים משימוש בתוצרת חקלאית שפותחה תוך שימוש בהנדסה גנטית. מסיבה זו יצרנים רבים מציינים על האריזה כי המוצר לא יוצר בטכניקה של הנדסה גנטית. זאת בניגוד למקובל בארה"ב, שבה חלק ניכר ממוצרי החקלאות מהונדסים גנטית, כגון סויה ותירס, ומאושרים לשימוש ע"י הציבור. מודעות הציבור לנושא כלאיים בעצי פרי ובירקות נמוכה, והדבר בא לידי ביטוי גם ברכישה ובנטיעה של עצי פרי שהורכבו באיסור, בגינות פרטיות. ישנם גופים המפקחים על חישוב שנות הערלה במשתלות המייצרות עצי פרי, אך אינם דורשים שהרכבות העצים תיעשינה על פי ההלכה.

1. תיאור תהליך ההרכבה ה'קלסי' והחדשני

מלאכת ההרכבה הקלסית, שבה מרכיבים עץ הנטוע בקרקע, מתחלקת לשלושה חלקים: 1. חיבור פיזי של הכנה והרכב. לוקחים חלק של איבר צמחי (ייחור, פקע, 'עין', רקמה וכדו') מכל אחד משני הצמחים שמיועדים לשמש כנה ורוכב, חותכים חתך בשני החלקים וחושפים את רקמות שני הצמחים, המסוגלות להתחיל בחלוקת תאים מהירה. לאחר מכן מצמידים אותם וקושרים את שניהם באופן הדוק על מנת לאפשר מגע בין הרקמות של שני הצמחים.

2. שלב איחוי הרקמות. לאחר הצמדת שני חלקי הצמחים זה לזה, מתחיל תהליך של חלוקת תאים בכל אחד משניהם, עד שנוצרת רקמה משותפת שבה צינורות הובלת המים (עצה - xylem) וצינורות הובלת המוטמעים (שיפה - phloem) מצליחים להתחבר ביניהם. במידה ותהליך זה לא מתרחש בתוך זמן קצר (בד"כ שלב זה אורך ימים ספורים), הרוכב יתייבש וימות. בתקופה זו יש לשמור על לחות מספקת למערכת השורשים ע"י השקאת הכנה ובה בעת לשמור על לחות גבוהה סביב הרוכב למניעת התייבשותו, היות שהוא אינו יכול לינוק מים מהכנה מחד גיסא, ומאידך גיסא אין לו מערכת שורשים משלו. נוסף על כך לשמירה על לחות הרוכב יש למנוע ממנו חשיפה לשמש, ולכן מקובל לעטוף את הרוכב בשקית נייר במקרה של ביצוע ההרכבה בשטח.

3. שלב הגידול המשותף. במידה ושלב איחוי הרקמות הצליח וצינורות הובלת המים והמוטמעים אכן התחברו, מערכת השורשים (הכנה) תתחיל לספק לצמח מים ומינרלים, והרוכב יתחיל להצמיח עלים, אשר יבצעו את תהליך הפוטוסינתזה ויספקו את

המוטמעים ואת שאר חומרי הצמיחה והגדילה לכל חלקי הצמח ובכללם למערכת השורשים (הכנה). עד להופעת עלים והיווצרות סוכרים חדשים, הכנה והרכב נאלצים להשתמש בסוכרים הנמצאים עדיין ברקמותיהם. במקרה שהרכב לא יספיק להצמיח עלים חדשים וחומרי התשמורת ייגמרו, ההרכבה תתנוון. תיאור זה משקף טכניקות של הרכבת עצים במטע לצורך החלפת זן, וכן הרכבה של עצי פרי על גבי כנות במשתלות, שבהן מגדלים תחילה את הכנה בקרקע או במכלי גידול, ולאחר מכן מרכיבים את הרכב על הכנה.

ז. אגרוטכנולוגיה חדשה להרכבות

בשנים האחרונות השתכללו טכניקות ההרכבות, וכיום ניתן לבצע הרכבות של עצי פרי וירקות אפילו באמצעות רובוטים. מדובר למעשה בתעשייה שבה מייצרים את השתיל המורכב בתוך מבנים. ההרכבה יכולה להתבצע באופן ידני, ידני בחלקו או באופן אוטומטי באמצעות רובוטים משוכללים. כיום מבצעים הרכבות בעצי פרי ובירקות גם כאשר לכנה אין מערכת שורשים וגם כאשר הכנה והרכב אינם מחוברים כלל לקרקע או למצע הגידול. במצב שבו הכנה ללא מערכת שורשים, הכרחי לספק לחלקי הצמח תנאי גידול ובעיקר לחות באופן מדויק. יצירת תנאי סביבה המאפשרים איחוי של הכנה והרכב מתבצעת בד"כ בחדרי גידול סגורים ומבוקרים. המערכת התעשייתית המבוקרת מורכבת מכמה שלבים עד לקבלת הצמח השלם. התוצר הסופי מורכב מכנה בעלת מערכת שורשים מסועפת ומרוכב המצמיח עלים המבצעים פוטוסינתזה ומספקים את המוטמעים וההורמונים הנדרשים לכל חלקי הצמח, כולל למערכת השורשים. יש לבחון את המשמעות ההלכתית של ההרכבה הקלסית ושל טכניקות ההרכבה החדשות. המאמר הנוכחי עוסק בנחיצות החיפוש אחר צירופי כנה-רוכב הכשרים לכתחילה. שאלת הקיום של הצמח המורכב והטיפול בו רלוונטית כאשר נעשה מעשה אסור בשלבי הייצור של הצמח המורכב. לפיכך יש לדון אם ישנו הבדל הלכתי בין טכניקת ההרכבה הקלסית לבין הטכנולוגיות החדשות.

בטכניקת ההרכבה הקלסית המקובלת מרכיבים את הרכב על הכנה במטע, או במשתלה כאשר הכנה נתונה בתוך מכל גידול המחובר לקרקע (על מנת להחשיב את שנות הערלה). בשיטה זו מלאכת ההרכבה, דהיינו הצמדת הכנה לרוכב, היא המלאכה האסורה. הכנה ממשיכה לגדול כמקודם, ובתוך ימים מספר מתרחש תהליך יצירת הקאלוס וחיבור רקמות העצה והשיפה בין הכנה לרוכב. בטכניקה זו מקפידים שהרכב לא יאבד מים וייתייב, ובתוך זמן קצר הוא מתחיל לספוג מים מהכנה הפעילה. מבחינה זו בתהליך ההרכבה ישנו דמיון להרבעת מין בשאינו מינו בבהמה, אף שישנו הבדל מהותי בתוצאה. בכלאי בהמה נוצר מין חדש בעל תכונות גנטיות חדשות המכילות את הגנום של שני ההורים, ואילו בהרכבת צמח אין להרכבה כל השפעה על הגנום של הצמח, ואף ניתן להחזיר את המצב לקדמותו לאחר ניתוק הכנה מהרכב וגידולם בנפרד. התכונות הגנטיות של הפרי בצמח המורכב זהות לתכונות של הרכב בלבד. לעיתים

ישנה השפעה של הכנה על התבטאות חיצונית של תכונות מסוימות בפרי, אך אין מדובר בתכונות גנטיות.⁷ יש לדון מבחינה הלכתית אם קיום הצמח שהורכב באיסור מותר או אסור לדעות השונות.⁸

ה. 'הרכבה באוויר'

ישנן טכניקות הרכבה חדשות בעצי פרי וירקות שבהן מחברים שני חלקי צמח כאשר שניהם מנותקים לגמרי מהקרקע וללא כל מצע גידול. בטכניקה זו מגדלים את הצמח לאחר ההרכבה בתוך מצע גידול מיוחד, וברור שללא אספקת תנאי סביבה מיטביים, האיחוי לא יכול להצליח. יש לדון אם הרכבה זו מותרת לכתחילה, כיוון שאין אפשרות שיתרחש איחוי של הרקמות אם לא יינתנו לצירוף כנה-רוכב תנאי גידול מלאכותיים מיוחדים. גם אם נאמר שמעשה ההרכבה הוא מעשה חד-פעמי ולא מעשה מתמשך, הרי שהכרחי לבצע פעולה אקטיבית ומדויקת מבחינה מקצועית על מנת שיתרחש איחוי בין רקמות הכנה והרוכב. אי אפשר לומר כי לאחר הבאת שני הצמחים במגע צמוד יש לפנינו צמח אחד המורכב משניהם.⁹ הצמדת שני חלקי הצמחים יחד, כאשר שניהם חסרי מערכת שורשים, אינה יכולה לגרום לאיחוי, ובמקרה זה דווקא הפעולות שבאות לאחר מכן הן היוצרות את ההרכבה.¹⁰ מבחינה זו ישנו שוני גדול בין הרכבה זו לכלאי בהמה. במרביע בהמה אין צורך בהתערבות כלשהי מצד האדם לאחר מעשה ההרבעה, ואילו בטכניקת ההרכבה החדשנית, לא תיתכן היווצרות של צמח מאוחד ללא אספקת תנאי גידול מיוחדים, עד לאיחוי מלא בין הכנה לרוכב. אומנם ניתן לספק לצמח המורכב גם את התנאים הנדרשים לצורך האיחוי, באופן אוטומטי ומבוקר. יש לדון מבחינה הלכתית אם כאשר כל הפעולות של שרשרת ההרכבה מבוצעות באופן אוטומטי, יש בכך איסור הרכבה, אף שהתוצאה הסופית שלפנינו היא צמח המורכב משני מינים האסורים זה בזה. טכניקה זו כבר קיימת בפועל בירקות, ובעתיד הקרוב תיושם גם בריבוי של עצי פרי.

7. 'הרכבה שכונית' ולא 'הרכבה מזגית' כהגדרת התשב"ץ ח"ב סי' ג; ראה עוד יהודה הלר, 'הרכבה בעצי נוי - המצב הקיים ומגמות עתידיות', אמונת עתיך 122 (תשע"ט) עמ' 71 והערה 1.
8. כאשר מלאכת הרכבה זו בין שני מינים שונים מבוצעת ע"י ישראל, יש אומרים שהאיסור הוא מדאורייתא ויש אומרים שהאיסור הוא מדרבנן, עי' חוקות הארץ, עמ' 76; כמו כן, לדעת החת"ס, ח"ו סי' כה, ולדעת ערוך השולחן, סי' רצה סעי' יז, אע"פ שנעשה איסור במלאכת ההרכבה, הקיום של הצמח המורכב, לאחר איחוי הרקמות והתמזגות מערכות ההובלה יחד, יהיה מותר. כאשר מבצעים הרכבה של ירק עם מין ירק שונה (כגון אבטיח על כנת דלעת, כמקובל היום במשתלות), וההרכבה מתבצעת כאשר הכנה בתוך מגש השתילה עם מצע גידול, חומרת האיסור פחותה, כיוון שהדבר נחשב להרכבה בעציץ שאינו נקוב ובבית (מעדני ארץ, כלאיים פ"א ה"ה אות יב).
9. הרב יהודה עמיחי, אמונת עתיך 92 (תשע"ב) עמ' 41-42; וע"ע במאמר הרב יואל פרידמן, אמונת עתיך שם, עמ' 25-38.
10. כך נראה, משפט כהן, סי' יד.

בנוסף לכך יש לשקול מה יהיה דין השתילה והקיום של הצמח שהורכב בטכנולוגיה זו שבה ניתן לייצר את הצמח המורכב מתחילתו כמעט ללא מגע יד אדם.¹¹

סיכום

הצגנו שאלה עקרונית: האם נחוץ כיום להשקיע מאמץ וממון בחיפוש אחר כנות כשרות לכל עץ פרי וירק? נראה שהתשובה תלויה בדעות הפוסקים ובטכנולוגיה של ביצוע ההרכבה.

בהרכבה של עצי פרי במטע (כגון בהחלפת זן) ובייצור של שתילי עצי פרי במשתלה, כאשר ההרכבה מתבצעת על כנה הגדלה בקרקע או בשקיות גידול המחוברות לקרקע - ודאי שיש להרכיב רק מין במינו לכל הדעות.

בייצור מתועש של עצי פרי וירקות מורכבים, כאשר התהליך כולו אוטומטי, יש לדון אם מתבצע איסור במעשה ההרכבה. אומנם המסקנה המתבקשת היא שיש למצוא כנות כשרות למיני עצי הפרי והירקות, והכול יבוא על מקומו בשלום.

על ציבור הצרכנים ומערכות הכשרות מוטלת החובה לעמוד לצידו של החקלאי ירא השמיים ולסייע לו בהתמודדות עם האתגר ההלכתי-מקצועי. חלקו של הצרכן בערבות הדדית עם השתלן והחקלאי הוא בהשתדלות לקנות תוצרת שגודלה בכשרות מראשיתה.

11. לשיטת ערוך השולחן והחת"ס לא יהיה כל איסור, וייתכן שגם לשיטת הרב קוק. יש לדון מה תהיה חומרת האיסור לשיטת החזו"א בנטיעת הצמח המורכב ובגידולו, שהרי החזו"א, כלאיים סי' ב ס"ק ט, פסק: 'נראה דמורכב של אילן באילן נמי אסור להשקותו מה"ת דהשקאתו זהו הרכבתו... מ"מ לעקור את המורכב ולנוטעו במקום אחר אסור, כי התלוש אין בו שם הרכבה, וכשנוטעו והוא מורכב משנים זהו הרכבתו שנותן החיות בשניהם...!'